

ZÁZEMIE ANTICKÉHO STAVEBNÉHO KOMPLEXU V STUPAVE¹

Vladimír TURČAN

TURČAN, Vladimír. Background to an ancient complex of buildings in Stupava. In the 1st – 4th centuries, several ancient buildings were constructed on the northern (Barbarian) bank of the middle reaches of the Danube. As well as military buildings standing very near to the bank (Devín, Iža near Komárno), inland buildings were also built. Along the route of the amber route, 20 km from Carnuntum, a settlement was built in Stupava in the second half of the 2nd century. By analysing the finds and evidence from the Germanic settlement of the area, the author concluded that it was a trade post dependent on cooperation with the local Germanic population.

Keywords: Slovakia, Roman period, ancient court, amber road, civilisation, trade contacts

Kľúčové slová: Slovensko, doba rímska, antický dvorec, jantárová cesta, civilizácia, obchodné kontakty

Výskum antických stavieb stojacich na severnej strane stredného toku Dunaja je ťažiskovo orientovaný na samotné objekty, t. j. ich zachované základové časti, rekonštrukciu nadzemnej hmoty a, samozrejme, na mobilný nálezový fond. Takmer na okraji záujmu je vzťah k agrárnym germánskym sídliskám príľahlého mikroregiónu, ako aj súveké prírodné prostredie (resp. jeho rekonštrukcia). Tieto faktory sú však dôležité pre sledovanie interakcií, prípadne procesu možnej akulturácie.

V podstate každá antická stavba nachádzajúca sa na dnešnej slovenskej strane Dunaja má nielen špecifický geografický kontext, ale aj rozdielnu pôdorysnú dispozíciu a v prípade viacerých stavieb na tej istej lokalite tiež ich rôznu skladbu. Vzťah obyvateľov antických stavieb ku Germánmi osídlenému okoliu takisto určovali a dimenzovali konkrétne bezpečnostné, ekonomické i civilizačné hľadiská. Dôležitý bol, samozrejme, aj etnický pôvod obyvateľov žijúcich za múrmi týchto urbanistických celkov.

Logistické i personálne zázemie vojenských objektov ležiacich na sever od Dunaja (Iža, Bratislava-Devín), sa, prirodzene, nachádzalo na protiľahlej, panónskej strane rieky. Z dunajského štrku pri pevnosti v Iži pri Komárne pochádzajú nálezy dvoch kotiev (*Kolník 1978, 165-171*), indikujúce existenciu prístavného móla, cez ktoré bolo z protiľahlého Brigetia zabezpečované zásobovanie vyčlenenej posádky, vysunutej na severný breh rieky. Pohyb Germánov vo vnútri opevnenia bol logicky regulovaný a monitorovaný. Medzi keramickými nálezmi v Iži tvorí barbarská keramika len marginálnu časť, nepresahujúcu 10 fragmentov. Ako uvádza J. Rajtár, išlo najskôr o korisť, resp. odhodенý „obal“, prípadne svedectvo krátkodobej prítomnosti barbarských zajatcov. Niekoľko drobných nekeramických nálezov (spony, hrebeň, zlomky militárií), mohli podľa uvedeného bádateľa ostať po prepade pôvodného drevozemného tábora Germánmi (*Rajtár 2015, 380-391*).

Na severnom brehu Dunaja je situovaná aj lokalita Bratislava-Devín. Napriek rozsiahlym veľkoplošným archeologickým výskumom nie sú z jeho areálu dosiaľ známe nálezy germánskej proveniencie. Ich absenciu možno vnímať ako indíciu, že z fortifikácie sa

¹ Táto práca bola podporovaná Agentúrou na podporu výskumu a vývoja na základe Zmluvy č. APVV-15-0491.

obchodne nekomunikovalo s okolitými germánskymi osadami. V devínskom perimetri pritom stálo niekoľko sídlisk (*Bazovský 2011, 481-490; Elschek 2005, 255-262; 2017, 101-112; Polla/Vallašek 1991, 18-44*), ktorých obyvateľstvo by bolo schopné napriek nízkej produktivite vlastného hospodárstva sanovať základné potreby devínskej pevnosti. Zásobovanie teda zaisťovali z Carnunta, resp. z príslušného satelitného objektu na južnej strane Dunaja. Bez povšimnutia nemôže ostať ani názor I. Bazovského, ktorý nálezy rímsko-provinciálnych spôn v okolí považuje za doklad pobytu rímskych jednotiek v regióne (*Bazovský 2011, 487*), teda za operačný priestor na devínskom brehu stacionovaných legionárov, nie za hospodárske zázemie. To, samozrejme, určovalo aj charakter komunikácie oboch komunít.

V odlišnom prostredí stál stavebný komplex v Stupave, vzdialený cca 20 km vzdušnou čiarou od Carnunta, s experimentálne doloženou možnosťou vizuálnej komunikácie (*Erdelyi/Mader 1969, 20*). Obe lokality oddeľovali toky Dunaja a Moravy; ich prekonanie však pre Rimanov nepredstavovalo dopravný ani technický problém, hoci rieky zrejme neboli z bezpečnostných dôvodov trvalo premostené (*Turčan 2016, 175*).

Výskumom boli v Stupave identifikované tri stavebné etapy (predbežná analýza pozri: *Turčan 2012, 419-426*), z nich dvom starším možno pripísať vojenský charakter, a to aj výberom miesta pre vybudovanie analogického typu tábora (*Musil 2000, 112*). Interpretačne komplikovanejšia je tretia, najrozsiahlejšia etapa, ktorá nesie jasné znaky civilnej zástavby (podpodlahové vykurovanie, liate dlážky, výmalba stien). Komplex bol ohradený obvodovým múrom. V mobilnom inventári sú výrazne zastúpené provincionálne artefakty, predovšetkým keramika, ale aj kovové predmety, mince a zlomky sklenených nádob. Ich množstvo a variabilita signalizuje permanentný prísun tovaru z rímskeho brehu Dunaja.

V nálezoch je rovnocenne zastúpená aj germánska keramika z 2. - 4. storočia, pochádzajúca však z vrstiev (*Bujna 1976, 499-502; Turčan 2015, 413-421*). Usadlosť nebola, samozrejme, hospodársky sebestačná a je otázkou, do akej miery závislá od okolitého zázemia. Priamo z usadlosti napr. poznáme len minimum stôp remeselnej činnosti a dokladov prípravy potravy. (Treba však uviesť, že vnútorné priestory komplexu boli udržiavané, a preto je z plochy málo odpadu, výrobné objekty nemuseli byť v zachovaných podzemných časti stavieb identifikované.) Jediným jednoznačným dokladom podobných aktivít sú základy pece v severnej časti budovy B (podľa označenia V. Ondroucha; *Ondrouch 1945/46, plán*), slúžiacej zrejme na pečenie chleba (*pistrinum*), resp. prípravu potravy v širšom zmysle. Súčasťou komplexu bola aj obilnica, vybudovaná z vonkajšej strany obvodového múru pri jeho juhozápadnom nároží; nebola teda fortifikáciou chránená. Ťažko interpretovateľný je fakt, že stála na opačnom konci lokality než spomenutá pec. Hospodárskym, resp. prevádzkovým účelom zrejme slúžili aj nie príliš kvalitné prístavby k hlavnej budove, ktoré mohli byť využívané ako sklady a prevádzkové budovy.

Jednou z bazálnych podmienok existencie dvorca bolo stabilné dopravné spojenie s Carnuntom. Cez Dunaj sa na sever prechádzalo viac ako pravdepodobne brodom v priestore sútoku Dunaja s Moravou, chránenom Devínom. Prechod bol súčasťou jantárovej cesty (*Wielowiejski 1980, 117*). Lokálne komunikácie, pre ktorú bola vetva jantárovej cesty, prechádzajúca Záhorím osou, je však možno rekonštruovať predovšetkým na základe rozptylu, resp. kumulácie archeologických nálezov, v oveľa menšej miere metódami historickej geografie (*Pichlerová 1984, 101-103*). Spod Devína sa určite pokračovalo po ľavom brehu Moravy k Devínskej Novej Vsi s doloženými germánskymi osadami (*Elschek 2005, 255-262; 2017, 101-112; Kolník/Varsik 2012, 246, 247*). Z tohto priestoru sa trasa stáčala na severovýchod k Stupave a pokračovala ďalej Záhorím. Úsek barbarským územím od dunajského prechodu po odbočku jantárovej cesty na výšinu Kopce bol cca 8 km dlhý. V priebehu dňa bolo teda možné podniknúť túto cestu vrátane návratu. Jej priechodnosť a bezpečnosť boli, samozrejme, závislé od garancií miestnych Germánov.

Pre posúdenie hospodárskej sebestačnosti pevnosti je nezanedbateľná aj otázka počtu jej obyvateľov, ktorý možno odhadnúť len v hrubých obrysoch, resp. skôr len dedukciou.

Istým indikátorom môže byť počet vykurovaných miestností v hlavnej budove. Z celkovo 16 miestností boli dvoma exteriérovými kúreniskami a podpodlahovou kanalizáciou takto obsluhované štyri. Počet obyvateľov sa teda mohol pohybovať medzi 20 – 30 jedincami. Tento odhad relativizuje otázka, koľko z nich tu bolo usídlených trvalo a koľko dochádzalo z okolia ako obslužný personál. Nezodpovedateľná je, samozrejme, aj možnosť, či hlavná budova nebola viacposchodová a teda s väčším počtom obyvateľov. Súčasťou tu sídliacej komunity musela byť aj vojenská posádka, v archeologickom materiáli zo sledovanej etapy komplexu sa však nenašli žiadne militáriá.

Na danom stave poznatkov a z toho vyplývajúceho interpretačného priestoru nie je možné jednoznačne určiť podstatnú vec – zdroje používanej vody. Hoci nároky na jej množstvo boli v sledovanom období podstatne nižšie ako recentné požiadavky, existencia kúpeľov naznačuje jej zvýšenú spotrebu. Z analógií treba predpokladať efektívne využívanie dažďovej vody (*Vitruvius 1979*, 265 n; zaujímavý príspevok k využívaniu dažďovej vody v neskoršom období pozri: *Poliak 2012*, 57-76). Základným zdrojom bol nepochybne blízky potok Stupavka, pretekajúci pod južným svahom polohy Kopce, vzdialený cca 300 m od stavebného komplexu. Sem ústil aj odpadový kanál z kúpeľov. Využívanie potoka bolo však závislé na permanentne voľného prístupe.

Samotná existencia dvorca mala, samozrejme, prirodzený potenciál vyžarovať do okolitých germánskych osád civilizačné impulzy. Ak porovnáme doklady osídlenia z obdobia pred vybudovaním dvorca s časom jeho existencie, došlo v okolí k zahusteniu osídlenia. V porovnaní s dvoma sídliskami zo staršej doby (*Turčan 2009*, 229-231; *Vrba 2007*, 127-174) je z obdobia po postavení antického komplexu známych až päť sídlisk a jedno pohrebisko (*Turčan 2009*, 322; *Turčan/Šefčíková 2011*, 121-131). Ako ukazuje obsah zásypov preskúmaných objektov, v čase existencie dvorca boli v barbarskom prostredí oproti predchádzajúcemu obdobiu výraznejšie zastúpené artefakty antickej proveniencie. Ľahšia prístupnosť spotrebného, ale aj luxusnejšieho tovaru sa však neodrazila na vyššej kvalite produkcie domáceho remesla. Napr. až v neskoršej dobe rímskej sa v regióne objavila na kruhu točená keramika z germánskej produkcie, ako dokazuje výplň sídliskového objektu, preskúmanom na ul. V. Ondroucha (*Čambal/Turčan 2008*, 51). Nálezy však zrejme patria cudzej komunite, ktorá koncom doby rímskej prenikla do čiastočne vysídlenej oblasti. Možno však konštatovať, že z regiónu pochádzajú aj nálezy, signalizujúce špecializované remeslo. V tesnej blízkosti severnej steny obvodového múru antického komplexu bol preskúmaný germánsky sídliskový objekt, v ktorého zásype sa našiel výrobný odpad po spracovaní kostí (*Turčan 2005*, 293-300), z polohy Urbárske sedliská (sedličká), vzdialenej necelých 1 700 m severozápadne vzdušnou čiarou, pochádzajú doklady spracovania farebných kovov, vrátane zlata (*Turčan 1985*, 93-116). K týmto nálezom treba uviesť aj sídliskový okrskok v Stupave-Máste, s dokladmi pyrotechnických zariadení, vzdialený cca 2000 m juhozápadne od sledovaného dvorca (*Elschek/Groh/Kolníková 2015*, 63-114).

Intenzívny prísun rímsko-provinciálneho tovaru do stupavského regiónu musel mať protiváhu v komoditách, ktoré ponúkali Germáni ako protihodnotu. Časť importu sa im síce zrejme dostala do rúk ako poplatky či dary za lojalnosť a garantovanie slobodného prechodu obchodníkov cez ich územie (k pozadiu a štruktúre importu pozri *Hrnčiarik 2013*; tu aj ďalšia literatúra), vlastné zdroje však mali značne limitované. Išlo predovšetkým o tovar, získaný exploataciou prírody – kože, kožušiny, med, lesné plody. V menšej miere mäso dobytky chovaného v osadách a poľnohospodárske plodiny (*Hajnalová/Varsik 2010*, 181-224). Nie príliš vyhovujúce pôdne pomery (*Serdel 2011*, 18, 19) pri nízkej efektívnosti germánskych agrotechnológií nemohli konkurovať provinciálnym farmám s vysokou produktivitou. Istú rolu mohli zohrávať lokálne, prípadne endemické druhy ovocia (*Hajnalová 2001*, 38 nn.). Dôležitou komoditou mohlo byť drevo. Podľa E. Krippela práve v tejto dobe došlo k prvému rozsiahlejšiemu klčovaniu lesov s istým ekologickým dopadom (*Krippel 1984*, 146). V sledovanej dobe tu podľa rekonštrukcie pôvodného porastu rástli lužné a dubovo-hrabové

lesy (Michalko a kol. 1986, mapa Dunajská Streda), teda spracovateľsky vyhovujúca surovina. Rimania spotrebovali veľké množstvo dreva aj ako stavebný materiál a palivo. Nie je preto vylúčené, že stupavský dvorec plnil popri inom aj sprostredkovateľa obchodu s touto komoditou.

Záverom možno konštatovať, že stupavský stavebný komplex nebol vo svojom prostredí izolovaný, ale tvoril polyfunkčnú, dokonca dominantnú súčasť sídliskovej štruktúry, ako aj hospodárskych a obchodných aktivít regiónu. Podľa V. Ondroucha tu mohla byť v duchu klientskej zmluvy umiestnená colnica či mýtna stanica (Ondrouch 1945/46, 12). K podobnej interpretácii sa prikláňa aj R. Wolters, ktorý si všimol, že analogické objekty, poukazujúce na rímsky spôsob života, bývali len slabo opevnené (Wolters 2002, 77, 78). Slúžili popri inom aj ako lokálne distribučné centrá, zabezpečujúce výmenu tovarov medzi oboma brehmi Dunaja.

LITERATÚRA

- Bazovský 2011 – I. Bazovský: Rímske a germánske aktivity v okolí rímskej stanice na Devíne. In: E. Droberjar (ed.): Archeologie barbarů. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem. Olomouc 2011, 481-500.
- Bujna 1976 – J. Bujna: Revízný výskum rímskej stanice v Stupave (okr. Bratislava-vidiek) v roku 1974. Archeologické Rozhledy 28, 1976, 494-514.
- Čambal/Turčan 2008 – R. Čambal/V. Turčan: Výskum na Rímskej ulici v Stupave. Archeologické výskumy a nálezy na Slovensku v roku 2006, 2008, 51.
- Elschek 2005 – K. Elschek: Bratislava-Devínska Nová Ves, objekt 3/1996 a Láb (okr. Malacky), objekty 1-2/1997. Zborník Slovenského národného múzea 99, Archeológia 15, 2005, 255-274.
- Elschek 2017 – K. Elschek: Bratislava-Dúbravka im 1. bis 4. Jahrhundert n. Chr. Nitra 2017.
- Elschek/Groh/Kolníková 2015 – K. Elschek/S. Groh/E. Kolníková: Eine neue germanische Siedlung und römisch-germanische ländliche Niederlassung von Stupava-Mást. Slovenská archeológia 63, 2015, 63-114.
- Erdélyi/Mader 1969 – V. Erdélyi/J. Mader: Stupava. Kapitoly z miestnych dejín. Stupava 1969.
- Hajnalová 2001 – E. Hajnalová: Ovocie a ovocinárstvo v archeobotanických nálezoch na Slovensku. Nitra 2001.
- Hajnalová/Varsík 2010 – E. Hajnalová/V. Varsík: Kvádske roľníctvo na Slovensku z pohľadu archeológie a archeobotaniky. In: J. Beljak/G. Březinová/V. Varsík (zost.): Archeológia barbarov 2009. Hospodárstvo Germánov. Sídliskové a ekonomické štruktúry od neskoršej doby laténskej po včasný stredovek. Nitra 2010, 181-224.
- Hrnčiarik 2013 – E. Hrnčiarik: Römische Kulturgut in der Slowakei. Herstellung, Funktion und Export römischer Manufakturzeugnisse aus den Provinzen in der Slowakei. Teil 1, 2. Bonn 2013.
- Kolník 1978 – T. Kolník: Nález rímskych predmetov v Dunaji pri Iži. Archeologické Rozhledy 30, 1978, 165-171.
- Kolník/Varsík 2012 – T. Kolník/V. Varsík: Kvádska nobilita v 3. storočí. In: J. Šedivý/T. Štefanovičová (zost.): Dejiny Bratislavy 1. Brezalauspurc – na križovatke kultúr. Bratislava 2012, 249-248.
- Krippel 1984 – E. Krippel: Vegetácia juhozápadného Slovenska v rímskom a slovanskom období. In: E. Studeníková/L. Zachar (zost.): Zborník prác Ľudmile Kraskovskej /k životnému jubileu/. Bratislava 1984, 137-150.
- Michalko a kol. 1986 – J. Michalko a kol.: Geobotanická mapa ČSSR. Slovenská socialistická republika. Mapová časť. Bratislava 1986.
- Musil 2000 – J. Musil: Dočasné rímske tábory v literárnych a archeologických prameňoch. Studia Hercynia 4, 2000, 103-136.

- Ondrouch 1945/46* – V. Ondrouch: Rímske stanice v Stupave a v Pajštúne. *Historica Slovaca* III-IV, 1945-46, sep.
- Pichlerová 1984* – M. Pichlerová: Jantárová a limitná cesta v Bratislavskej bráne. In: E. Studeníková/L. Zachar (zost.): Zborník prác Ľudmile Kraskovskej /k životnému jubileu/. Bratislava 1984, 92-106.
- Poliak 2012* – M. Poliak: Fenomén dažďovej vody na hradoch. *Monumentorum tutela* 24, 2012, 57-76.
- Polla/Vallašek 1991* – B. Polla/A. Vallašek (zost.): Archeologická topografia Bratislavy. Bratislava 1991.
- Rajtár 2015* – J. Rajtár: Germánske nálezy z rímskeho drevozemného tábora v Iži. Zborník Slovenského národného múzea 109, *Archeológia* 25, 2015, 379-399.
- Serdel 2011* – J. Serdel: Prírodné pomery. In: A. Hrnko a kol. (ed.): Mesto Stupava v minulosti a dnes. Bratislava 2011, 11-23.
- Turčan 1985* – V. Turčan: Germánsky výrobný objekt zo Stupavy. Zborník Slovenského národného múzea 89, *História* 25, 1985, 93-116.
- Turčan 2005* – V. Turčan: Objekt č. 1/96 zo Stupavy, poloha Morávkove pole. Zborník Slovenského národného múzea 99, *Archeológia* 15, 2005, 293-300.
- Turčan 2009* – V. Turčan: Zázemie rímskej stanice v Stupave. In: M. Karwowski/E. Droberjar (eds.): *Archeologia Barbarzyńców 2008: powiązania i kontakty w świecie barbarzyńskim*. Rzeszów 2009, 229-236.
- Turčan 2012* – V. Turčan: Ein Baukomplex aus der römischen Kaiserzeit in Stupava. Ein Konzept der Bauentwicklung. In: G. Březinová/V. Varsik (ed.): *Archeológia na prahu histórie. K životnému jubileu Karola Pietu*. Nitra 2012, 419-426.
- Turčan 2015* – V. Turčan: Germánska keramika z antickej rezidencie v Stupave (výskum v rokoch 1987 – 2004). Zborník Slovenského národného múzea 109, *Archeológia* 25, 2015, 413-421.
- Turčan 2016* – V. Turčan: Poznámky k severnému predpoliu Gerulaty. Zborník na pamiatku Magdy Pichlerovej. Zborník Slovenského národného múzea, *Supplementum* 11, Bratislava 2016, 175-179.
- Turčan/Šefčáková 2011* – V. Turčan/A. Šefčáková: Germánske hroby zo Stupavy, okr. Malacky. In: E. Droberjar (ed.): *Archeologie barbarů 2010. Hroby a pohřebiště Germánů mezi Labem a Dunajem*. Olomouc 2011, 121-131.
- Vitruvius 1979* – Vitruvius: Deset knih o architektuře. Praha 1979.
- Vrba 2007* – E. Vrba: Summary report of the 2002 excavations at Urbárske sedliská, Stupava. Zborník Slovenského národného múzea 101, *Archeológia* 17, 2007, 127-174.
- Wielowiejski 1980* – J. Wielowiejski: Główny szlak bursztynowy w czasach cesarstwa rzymskiego. Wrocław – Warszawa – Kraków – Gdańsk 1980.
- Wolters 2002* – R. Wolters: Římané v Germanii. Praha 2002.

SUMMARY

Background to an ancient complex of buildings in Stupava

Each ancient building situated on the northern bank of the Slovak section of the Danube was placed in a specific geographic environment and represented a different lay-out. The relations between the inhabitants of these buildings and the surrounding Germanic communities were defined by security and economic criteria.

The background of military camps (Bratislava-Devín, Iža near Komárno) was naturally found on the opposite (Pannonian) bank of the Danube. Evidence of the presence of Germanic peoples in these buildings is lacking, except for rare finds. The settlement (known in older texts as a post) was situated in a different environment in Stupava, 20 km from Carnuntum as the crow flies, with an experimentally verified possibility of visual communication. The

sites were separated by the Danube and Moravia rivers. Despite the presumed absence of a bridge, crossing these rivers did not represent a transport or technical problem for the Romans.

Following excavations in several stages in Stupava, three construction phases with different building concepts were identified, of which the two oldest can be attributed a military purpose. The most recent and most extensive phase bears signs of civilian construction. The settlement was naturally not economically self-sufficient and had to be connected in this sense to the surrounding Barbarian environment. In addition, we do not have evidence of craft activities from the settlement itself, with the exception of the foundations of an oven, most probably used for making bread, or of food itself. The court also included a granary built on the opposite side of the complex, even on the outer side of the perimeter wall, which is symptomatic. The rather low-quality annexes to the main buildings probably served a farming or operational purpose.

The number of inhabitants of the settlement can only be roughly estimated at 20 to 30 individuals. This deduction is relativized by the question of how many people lived here permanently and how many travelled from surrounding areas as service staff. The source of water was rain, naturally, and the Stupavka stream, which flows around 300 m to the south of the complex. Safe access to the stream must be presumed for its use.

The existence of a court meant that signs of civilisation were being sent out into the surrounding area. The Germanic settlement did become denser and the representation of provincial artefacts did grow, but this was not reflected, however, in a rise in the quality of Barbarian crafts. Yet evidence of specialised crafts (jewellery-making, bone-working) does originate from this region. The question remains as to what the Germanii offered as a counter-value in their trade with the Romans (some of the items might naturally have been received as gifts and fees). This mainly concerned commodities obtained by exploiting the surrounding nature, especially wood. Stupava was in fact the intermediary for its export.

The Stupava settlement was not isolated in its environment, but made up part of a local settlement structure, as well as being part of the region's farming and trade activities. It also acted as a toll post and local distribution centre, benefitting from the exchange of goods between both sides of the Danube. Perhaps this was the very reason it was built.

PhDr. Vladimír Turčan
Archeologické múzeum SNM
Žižkova 12, P. O. BOX 13, 810 06 Bratislava 16, Slovenská republika
vladimir.turcan@snm.sk